

tä, ja taivalpaikoissa kumarrutaan kalliokielen – vaikka Perkeleen korvaluun – alle hämmästelemään luhtakaalin borealia sukulaista, *Cardamine bellidifolia*. Kaikkialla lukija tutustutetaan erämaan asukkaisiin, jylhiin persoonallisuuksiin, joiden piirteille kirjoittaja tekee kunniaa antamalla heidän itse puhua puolestaan: tarkoin, täsmällisin lainauksin hän vetää mestarillisten henkilökuviensa ääriviivat. Näiden satunnaisiksi jäävien tai elinikäisiksi syvenevien ihmisuhteiden avulla piirtyy vähitellen kuva myös T. I. Itkosesta itsestään: humanista, sydämeltäänkin sivistyneestä laajatiotoisesta ihmisestä, joka Käsivarren Lapissa vastaansa tuleville esittelee itsensä vaatimattomasti »helsinkiläiseksi turistiksi».

Toivo Itkosen Lapin-matkat alkavat kymmenvuotiaana Pohjois-Pohjanmaalta, josta hänen isänsä Lauri Itkonen muuttaa Inariin kirkkoherraksi. Viikko- ja kestävän matkan evästykseksi saa papin perhe entiseltä kruununvoudilta ohjevihkosen, joka on lainattu teokseen kokonaisuudessaan. Perin tärkeiden käytännön neuvojen lisäksi siinä sanotaan: »Inarissa voi toimeen tulla paremmin kuin muualla Suomessa, jos on tyytyväinen ja rakentaa kotionnensa oikealle pohjalle.» Ja, jottei virkamieheltä totuus unohtuisi: »Lappalaiset sanovat joka ihmiselle: Sinä.» Näillä neuvoin matkaan lähdetään, ja parin vuoden Inarissa olon jälkeen on lapsilla vanhimmasta päästä edessä miltei sama matka takaisin, kun oppi on otettava Oulusta asti.

Kaksi kertaa vuodessa taitetaan taival kouluun ja takaisin: joululomiksi ei maksa vaivaa tuota matkaa tehdä. Ensimmäisinä Inarin-jouluina toisella kymmenellä olevaa Toivoa ihmetyttää olojen sanelema tapa käyttää mäntyä joulupuuna, mutta tämä kummastus kalpenee pian myöhempien tielle sattuvien ihmeiden rinnalla, ja teoksen tyyli-lajiksi vakiintuukin lähes lakoninen toteavuus jo niissä jaksoissa, joissa maailmaa katsellaan vielä pyöreän pojansilmin. Niukka tyyli puhkeaa runolliseen

Elävä Lapin-matkojen kuvaus

T. I. ITKONEN *Lapin-matkani*. WSOY 1991. 304 s.

Toivo Immanuel Itkosen postuumi Lapin-matkani istuttaa lukijansa raitoahkioon ja johdattaa hänet varmaotteisesti poikki laajan Lapinmaan, halki kolmen vuosikymmenen. Väliin on meno vilkasta – pakkasella ovat porot vireät! – toisinaan taas kulku hidastuu ja kameran silmä tarkentuu, milloin kaukaisiin tuntureihin, milloin hangella käden yltämillä taaperteleviin riekkoihin. Kesämaan aikaan katsotaan maisemaa jokivenees-

Kirjallisuutta

kukkaan aina silloin, kun tulee puhe kirjoittajan moniaalle suuntautuvan kiinnostuksen kasvitieteellisestä haarasta.

Aikaa on näistä kirjoituksista kulu- nut: viehättävää menneen maailman tun- tua on kasvien prässäyksen ja latinankie- listen nimien lisäksi otteissa »tiedemies Toivon» kirjeistä vanhemmilleen. Hän haluaa tietää, missä veljet »Jussi julmet- tunut» tahi »Tuomas tuhmeliini» malek- sivat; sisarukset näyttäytyvät rakkaina, vaikka nelitoistapäinen lapsiparvi jäänee vanhimmuksille loppupäästään pakosta- kin vähän vieraaksi.

Pääosa T. I. Itkosen Lapin-matkoista suuntautuu itäiseen Saamenmaahan, Koltan Lappiin. Siellä hän luovii puo- lentoistakymmentä vuotta kielen ja kult- tuurin hilpeässä sekamelskassa noudat- taen asukkaiden tapaa kommunikoida konstailematta, suhtautua yhtä suveree- nisti niin kylän- kuin kulkumiehiinkin, joita Ruijan rannoilla kyllä riittää.

Turjansaamelaiset tulevat toimeen, kun tietävät kolme kansallisuutta: omansa (*saammelai*), venäläiset (*taarrlai*) ja kaikki muut (*taajja*). Tämä käy ilmi myös kohtaamisesta kolttaasaamelaisien kanssa metsäjärven jäällä: kevätpaik- kaansa muuttaja tiedustaa kamerallaan tähtäilevältä tutkijalta kolmella kielellä: »Kii lak — kto tam — kuka olet?»

Naapurusten väliset ristiriidat esite- tään hienovaraisesti, kaikista kannan- otoista pidättäytyen: inarinsaamelainen Nuoran Pekka paheksuu itäisten heimo- veljiensä talonpitotapaa puuskahtamalla »Na tietty se koltan järjesty», ja turja- laisilla on sananlasku: Muukalainen on setä, venäläinen ei ole sukuakaan.

Itkosen kuvaa myös lähimpien oppai- densa etnosentristä kansanperinnettä: inarinsaamelaisien suurena huvina on kolttamummojen säikyttely, ja tämä on yksi teoksen yhtymäkohdista nykyai- kaan — tarinat kirkkoslaaviksi siunuste- levista tolkkunsa menettäneistä koltta- naisista elävät ja uudistuvat edelleen.

Itkosen matkoillaan tapaama henkilö- galleria on laaja, mutta kaukana vaha- kabinetista. Lukijan eteen marssitetaan

»oblomovilainen» lennättimenhoitaja Briskin, muutoin jo aivan dementoitunut mutta piippuaan yhä sitkaasti tuprutte- leva 106-vuotias Laitin muori, laiskap- ulskeaa hevostaan nimittelevä Vuojär- ven kievarin isäntä ja kielimies, omaa noitavoimaansa säikähtänyt Näkkälän Salkko, joka taljallaan loikoessaan esi- merkkien kera pohdiskelee, että »lapissa tuntuu valtapuustain olevan k mutta suomessa p». Tärkeimpien oppaidensa edesottamuksia Itkonen seuraa melkein hellästi. Lämpimän kuvauksen saa osak- seen esimerkiksi kolttain satujen taitaja, Kolttakönkään nuori suutari Mikko Fe- dotov, joka Pietarin kalansaaliin saa- neen turistin kalajuttuja sivusta seurates- saan nyhjäisee huvittuneena Itkosta: »Šurr kuärggöödi»; 'suuri (herra) kers- kui'.

Varsinaisten kohteidensa ulkopuolella Itkonen yöpöy menen tullen myös Rui- jan suomalaisten pirteissä. Taipuisakie- listen kolttien jälkeen he vaikuttavat sangen kirveellä veistetyiltä — eräskin piikaihminen lähtee Aleksandrovskin kauppiaan luo sonnimullikan kuivatut lihat säkissään ja heti perille päästyään tokaisee: »Osta ryssä kesänjuossut!»

Vähemmän nauratti viittä unkarilaista sotavankia, jotka karkumatkallaan Kan- talahdesta Norjan rannikolle sattuiivat Itkosen kanssa samaan kylään ja joita sukukieliä opiskellut nuori tutkija ter- vehti Petöfin säkein: »Talpra magyar, hí a haza!» (Ylös, madjaari, isänmaa kut- suu!) Yhteinen kieli löytyi kuitenkin täs- säkin kuten Itkosen matkoilla aina, ja jälkeenpäin kuultiin karkureiden matkan päättyneen onnellisesti.

Itkosen Lapin-matkojen aikainen Pet- samo ympäristöineen oli vielä kaukana maailmasta, mutta ensimmäisen maail- mansodan seutuvilla se siirtyi lähem- mäksi tapahtumien kurimusta. Tätä ul- komaailman tunkeutumista Kuolan niemimaan asukkaiden tietoisuuteen jou- tuu Itkonenkin matkakirjassaan kuvaa- maan. Vuonna 1913 hän joikuja metsäs- täessään esittää fonografillaan näytteeksi ja rohkaisuksi Suomalaisen ratsuväen

marssin 30-vuotisessa sodassa ja Kaksoiskotkan marssin, ja mainitsee, että Njaannämjaurrin Feodorovien levyraati piti edellistä parempana.

Kuolan-matkakertomusten sävy muuttuu niiden karttuessa; tärkeimpiä ja seesteisimpiä ovat selvästi alkupään pitkät ja perusteelliset, Nuoran Pekan johdolla tehdyt retket, joissa tietysti saattaa osansa olla uutuudenviehätykselläkin. Sitten tunnelma jotenkin masentuu: kaikki ei ollutkaan kuin silloin ennen, ja uskollinen matkakumppanikin on välillä ehtinyt kuolla. Valoisuus kuitenkin palaa viimeisen eli neljännen Koltan Lapin-matkan kuvauksessa – lienevätkö sekä tutkija että tutkittavat jo tottuneet lopulliseen ja väistämättömään perinnäisen elämänmuodon muutokseen, joka teki myös Kiurel Mošnikovista ja hänen perheestään lehmäihmisiä entisen paimentolaisuuden sijaan: talvikylä oli jäänyt Neuvosto-Venäjän puolelle, ja niin päätti Kiurel jäädä kevätpaikkaansa ympärivuotiseksi asukkaaksi; se vain, ettei lehmä ollut sitten antanutkaan maitoa koko ensimmäisenä Älgažjaurrin-talvena.

Maailman muuttuminen on eräs teoksen tärkeimmistä teemoista. Se on läsnä kaikkialla, mutta verhottuna, sanoin kaajoamattomana. Kerrotaan vain, miten Sodankylän kirkolta päin tulee hevonen kärryineen, joissa istuvat isoäiti, äiti ja kymmenvuotias tytär; mummo polttaa piippua, äiti Suomi-sikaria ja tytär Armiro-savuketta. Ainoastaan tromssalaisen tehtaan champagne-niminen virvoitusjuoma ja yhtä hyvin Itkoselle kuin nykyajankin fennougristille usein esitetävä kysymys siitä, miten kukaan viitsii tuhlata aikaansa johonkin niin hyödyttömään kuin saamen kielen opiskeluun, ovat ajan hammasta onnistuneet uhmaamaan. Jopa maisema ja luonto itse ovat kokeneet niin suuren muutoksen, etteivät ne monin paikoin ole enää edes tunnistettavissa: eipä arvannut Itkonen Vajengan kildiniläiskylästä veneeseen noustessaan, että sen päälle oli muuttaman vuosikymmenen kuluessa kasvava

suuri Murmanskin kaupunki, eivätkä tienneet vajengalaisetkaan, että heidät muiden Kuolan saamelaisten joukossa asutettaisiin myöhemmin niemimaan sisäosassa sijaitsevaan Lujauriin (Lovo-zero), seudulle joka Itkosenkin mukaan ei ollut saamelaisten vaan komien valta-alueita – seikka, josta ei tietenkään hyvä seurannut.

Se paikka, josta Itkonen aina kotiin palatessaan huusi »Venettä hoi!», oli kirjan kuvaamana aikana nimetön; nyt siitä on tullut Huutokallio. Huutokallionniemestä luoteeseen, poikki Vuopajan sijaitsee taas se paikka, josta Ilmari Itkonen löysi kivikautisen, kampakeraamisen ajan asuinpaikan: sen ympärille rakensi Samii Litto myöhemmin Saamelaismuseon. Moni Itkosen matkojen aikaan vielä elävä asia on nyt museoitu, mutta minkäänlaisia muumioitumisen merkkejä ei osoita hänen kirjoituksissaan väliin teräväsanaisestikin kuvaamansa Saamenmaan kiireettömyyden henki. Tämä »ei ole hoppua valmiissa maailmassa»-mentaliteetti elää ja voi hyvin edelleen, ja siitä valistaa pohjoiseen matkustavia jo kruunuvouti Ahnger opasvihkossa: »Jos on lauha ilma väsy poro ja panee maata. Silloin ei pääse mihinkään. – – Kyytimiehiä täytyy usein kiirehtiä, että varhain lähtevät noutamaan poroja laitumelta.»

Ehkäpä nuori tutkija on tähän ylenmääräiseen rauhallisuuteen joskus tuskaantunutkin, sen verran kärkevä on tarina Lapintuvassa tunturin juurella. Sen loppuratkaisu, leskimiehen päätös lähteä »naimhaan heti joululta» kertoo myös jotakin koko teoksessa hiukan häiritsevänä tuntuvasta, niin tuon ajan tutkimusmatkailijoiden kuin koko yhteiskunnankin tavasta jättää nainen kokonaan huomiotta, jonkinlaiseksi välttämättömäksi pahaksi, jonka olemassaolo huomataan vasta kun häntä ei enää/vielä ole. Itkosen tapaamia naisia ei pyydetä kielimestareiksi – ehkä heillä ei olisi siihen aikaakaan. Milloin nainen jotakin puhuu, on hän herkästi »elähtänyt muori», joka tunnetaan reippaista otteistaan

Kirjallisuutta

ja suulaudestaan ja joka »nytkin piippu hampaissaan kertoilee kokemuksiaan» – vaikka häneltä ei ole edes kysytty mitään? – No, toisenlaisiakin naisia tulee vastaan, ja heitä kai enimmäkseen: noita viisaan silmänvälkkeen ja ihmeen arvokkaan esiintymisen naisia, joiden taito hoitaa talouttaan on polvesta polveen perittyä ja papinemännän piikana (!) kartutettua (tässä kohtaa Toivo Itkonen lainaa Tuomo-veljensä teosta Inari).

Muutoin suhtautuu tutkimusmatkailija Itkonen haastateltaviinsa luonnollisesti ja pitää heitä vertaisinaan, ja miksipä ei pitäisi: itse on hänenkin omat pieksunsa suutaroitava. Hän ei myöskään tahdo vaivata paikallisia asukkaita, vaikka »avoimen kirjeen», virkamieskyydytyksiin oikeuttavan asiapaperin haltija onkin.

Terho Itkonen on kirjoittanut isänsä matkakirjaan saatesanat, jotka sopii lukea niin ennen itse teosta kuin vielä sen jälkeenkin. Arvokas, pääosin Toivo Itkosen oma valokuvakuvitus on tekijän itsensä viimeisiksi töikseen suunnittelema, ja teoksen kieli on kaunista ja sävykästä kuten Itkosten kieli aina. Tarkan henkilö- ja asiahakemiston ansiosta kirjaa on helppo käyttää vaativampiinkin tarkoituksiin kuin vain omaksi huvikseen lukemiseen, ja aukeaman ylälaidan »väliotsikot» palvelevat sitä, joka mielellään vielä palaa äsken herkullisimpiin kohtiin.

Rakenne on kronologinen: muista, joko tarkoitukseltaan selkeästi tieteellisistä tai sitten paikallisen väestön syvempään

tuntemiseen tähtäävistä matkoista eroaa selvästi Paatsjoen ambulanssi 1918, joka lienee paremminkin ollut nuoren oppineiston huvimatka. Ennen kruunuvouti Ahngerin Lappiin-matkaamisen ohjeita sijoitettu, ilmeisesti osittain fiktiivinen tai ainakin vahvasti tyylielty jakso Kirkkoveneessä ja lapintuvassa on otteeltaan varsinaisia matkakertomuksia ulkopuolisempi, romantisoivakin. Muutoin tekijä pitäytyy tosiasioissa, mieluummin vetäytyy syrjään kuin esittää kovin reippaita kannanottoja. Välillä hän kyllä alaviitteissä moitiskelee Enontekiön nykyistä, »täysin pilattua» saamenpukua, jonka »kaiken surkeuden kehittäjänä ovat Länsi-Lapissamme olleet Koutokeinon naisvaatturit», ja siellä täällä koskettelee kuin ohimennen sellaista asiaa kuin »oikea Lapin tuntu», joka saatiin aikaan lähtemällä »kolttiin porolla ajaen».

Kuvaavaa T. I. Itkosen hillitylle tavalte kirjoittaa onkin, että koko teoksen intohimoisin kommentti ei ole lähtöisin hänen vaan hänen poikansa kynästä: esipuheen lopussa kerrotaan, että Itkonen vielä toisen maailmansodan jälkeen, kesällä 1949 teki perheineen matkan Inariin ja Utsjoelle, mutta että silloinen Lappi ei enää ollut »hänen Lappinsa, se johon hän oli kasvanut kiinni ensimmäiseen maailmansotaan mennessä», ja että uudestaan hän ei Lappiin enää halunnut palata, ei muuten kuin muistoissaan.

REIJA PORTTI